

FILOZOFICKO-ENVIRONMENTÁLNA REFLEXIA UČENIA STARÝCH ČÍŇANOV

VLADISLAV DUDINSKÝ

Inštitút politológie
Katedra občianskej náuky
Prešovská univerzita v Prešove
Email: vladislav.dudinsky@unipo.sk

Abstract:

As with any culture, the Chinese one has also been developing in the process of continuous confrontation of humans with their surrounding environment. On the broader historical background these relations had determined the formation of the ancient Chinese worldview and the development of the relation between culture and nature within this framework. This very experience had become the foundation, which influenced the formation of later more or less coherent paradigms of thinking. Reflections on dynamic balance and "harmony" between humans and nature were preceded by the projects which had dramatically affected the environment at the time of their realisation and had to be disasters for ecosystems at those times. From our perspective, we have a tendency to ex post evaluate the state, which has been reached, which has been knowingly and purposefully maintained by tens of generations of Chinese, but we do not mention that also the Chinese had in the beginnings deeply embedded their thought structures in nature (which is usually a matter of criticism against the European culture and tradition).

Keywords:

Tao, Taoism, nature, Culture, Harmony, Lao-c', Lie-c'

V súčasnosti sme svedkami zobrazovania a hodnotenia staročínskych (a do dnešných dní vo východnom geografickom priestore ešte stále významných) filozofických a svetonázorových predstáv o podstate bytia, povahe zákonitostí prírody a vzťahu človeka a prírody ako pozitívnych a z pohľadu environmentalistiky pre

predstaviteľ a európskej civilizácie vzorových. V myšlienkach východných mysliteľov, starých už niekoľko tisícročí, sa pokúšame odhaliť nadčasový rozmer a použiť ich ako návod aj pre zamýšľanie sa nad dnešnými problémami života modernej západnej civilizácie a prípadne aj ako inšpiráciu pri hľadaní riešení. Európska myšlienková tradícia s jej filozofickými a svetonázorovými konštrukciami a paradigmami, vrátane ich dopadov na životné prostredie, sa v porovnaní s východnými hodnotí ako deštruktívna a nepoužiteľná (či priamo kontraproduktívna) pri riešení globálnych civilizačných problémov. Oproti tomu vo vzťahu k východnému mysleniu sa zdôrazňuje, že „práve a najmä čínska civilizácia si vytvorila a filozoficko-ontologicky veľmi presne definovala /.../ základnú a v Číne apriórne dominantnú metafyzickú axiómu celej svojej klasickej filozofie a ideológie, ktorá je v porovnaní s klasickými svetonázorovými orientáciami a determinujúcimi ideologickými axiómami európskej civilizácie v podobe absolútnej protikladnosti“ (Čarnogurská, 1997, s. 35).

Čína je Európanovi predstavovaná ako krajina, v ktorej už po celé stáročia dominuje symbiotický a environmentálne šetrný vzťah medzi kultúrou a prírodou, bez výrazných antropocentrických a antropomorfných prvkov. Môže vzniknúť dojem, že Číňania, tak ako boli, tak aj ostali (používajúc dnešnú terminológiu) environmentalistami, ľuďmi so šetrným prístupom k prírode a okolitému prostrediu, filozoficky vysvetľujúci svet ako Univerzum, ako dynamický celok jin-jangovej povahy, v ktorom nič nie je zbytočné a všetko so všetkým súvisí. Cez postavu čínskeho majstra (naj-

častejšie taoistického), poučajúceho svojich žiakov, sa Európan dozvedá, že v ľudskom tele žiadny orgán nie je nadradený ostatným, že všetky sú rovnako dôležité, že organizmus funguje ako živá jednota všetkých orgánov a že na tom istom princípe funguje nielen Podnebesie, ale celý Vesmír. Podobne žasneme nad možnosťami čínskych alternatívnych medicín s niekoľko tisícročnou tradíciou, ktoré akcentujú nie orgán, ale celý organizmus, v úžase (ale nechápavo) počúvame o šiestich podobách vesmírnej energie *čchi*, o absolútnom tichu, najvyššej prázdnote, o udržiavaní vitality či o technikách získavania pozitívnej energie. Sympatie k takému obrazu sveta demonštrujeme návštevou ázijských obchodov a nákupom imitácií kultových predmetov (najčastejšie v podobe taoistických symbolov), ale ako „exotických módných doplnkov“. Tak často u laickej verejnosti v euroatlantickom prostredí dochádza k nepochopeniu, ba až vulgarizácii skutočnej podstaty učenia čínskych mudrcov, k vytrhávaní zaujímavých myšlienok z kontextu (aj historického) a k vytváraniu idealizovanej predstavy o svetonázore a životnom štýle starých Číňanov a to všetko často na úkor posilnenia európskeho etnocentrizmu.

Niet pochyb, že čínska staroveká filozofia sa vyznačovala špecifikami, ktoré ju výrazne odlišujú od európskeho spôsobu filozofovania. Ako príklad sa najčastejšie uvádza absencia ontologickej problematiky v podobe nám dôverne známej z antickej gréckej filozofie – chýba formulácia otázky prazákladu skutočnosti, tradičnej „*arché*“ a pluralizmus ontologických konštrukcií, tak ako ho evidujeme v dejinách európskeho filozofického myslenia. Ak čínski mudrci nepristupovali k hľadaniu pravdy o podstate bytia tak ako európski filozofi, tak určite nie preto, že ich tento problém nezaujímal. Osobitosťou čínskeho myslenia je, že už v staroveku sa im podarilo odhaliť a pochopiť dialektickú povahu bytia ako Cestu Tao a jej energiu Te a prijať to ako Najvyššiu Pravdu, čím zanikla potreba opätovne otvárať otázku základnej ontologickej určenosti (pozri Čarnogurská, 2001, s. 5).

V našom príspevku sa chceme sústrediť na filozoficko-environmentálnu reflexiu vzťahu kultúry a prírody a priblížiť ju ako kvintesenciu doby aj so širším historickým pozadím, ktoré determinovalo špecifikum staročínskeho svetonázoru. Týmto sa aspoň čiastočne pokúsime „zjemniť“ niektoré superlatívy, ktoré sme uviedli v úvode našej štúdie.

Tak ako každá kultúra, aj tá čínska sa formovala v procese nepretržitej konfrontácie človeka s prostredím, ktoré ho obklopovalo. Z tohto pohľadu je možné kultúru vnímať ako spôsob sociálnej adaptácie spoločenstva k životnému prostrediu, kde určujúcim verifikátorom kultúrnych fenoménov, noriem a vzorcov správania sa je fakt prežitia ich nositeľov. Ignorovanie, resp. podceňovanie významu životného prostredia (krajiny, podnebia, flóry, fauny, prírodného bohatstva,

...) pri formovaní najstarších kultúr vo všeobecnosti a pri čínskej zvlášť pokladáme za jednu z možných príčin idealizácie dobových myšlienkových paradigiem. Nevyhnutnosť akceptácie parametrov životného prostredia zdôrazňoval aj C. Lévi-Strauss. Pri štúdiu spôsobov myslenia a mýtov rôznych kultúr odhalil, že v nich sú v špecifickej podobe vyjadrené vzťahy homológie medzi konkrétnymi parametrami prírody a sociálnymi podmienkami. Tieto vzťahy majú podľa C. Lévi-Straussa formu *zákona ekvivalencie* medzi najvýznamnejšími kontrastmi patriacimi k rôznym rovinám: geografickej, meteorologickej, zoologickej, botanickej, technickej, ekonomickej, sociálnej, rituálnej, náboženskej (Lévi-Strauss, 1996, s. 119). Z týchto vzťahov, ktoré sú „skryté“ v obsahoch aj najstarších mytologických obrazov a systémov, sa dá vyčítať, aké parametre prostredia najvýznamnejšie ovplyvňovali konkrétne formujúce sa kultúry. Staroveká Čína v tomto smere nie je výnimkou.

Prostredie tvoria aj iní ľudia a v tomto smere každý jedinec je „odsúdený“ na kooperáciu v rámci vlastnej society, ktorá je nositeľom a garantom kultúrnych fenoménov a noriem medziľudských vzťahov, ktoré sa v procese nepretržitej konfrontácie s prírodným a spoločenským prostredím ďalej rozvíjajú, resp. zanikajú. Výsledkom je dynamizmus a procesualnosť kultúry určitého sociálneho spoločenstva ako celku. Je to stav vyznačujúci sa nielen nepretržitými zmenami, tvorením a zaníkaním spoločenských noriem a kultúrnych fenoménov (tak ako prichádzali a odchádzali ich tvorcovia a nositelia), ale aj invariantmi, ktoré napriek dynamizmu a procesualnosti v určitých podmienkach – ak našli potrebnú oporu – mohli pretrvať po stáročia. Posledné je zvlášť výrazné práve vo východných systémoch. Ako v tejto súvislosti poznamenal M. Foucault, práve čínska kultúra sa vníma ako „najúzkostrannejšia, najhierarchizovanejšia, najľahostajnejšia k udalostiam v čase, najväčšmi spätá s čírym rozvojom priestoru: zdá sa nám, že je to civilizácia hrádzi a priehrad pod večnou tvárou neba; vidíme ju ako rozpriestranenú a znehybnenú na celej ploche kontinentu ohrazeného múrmi“ (Foucault, 2000, s. 10).

Čínska kultúra sa vytvárala v špecifických geografických, zemepisných a spoločenských podmienkach a vplyv predovšetkým prírodného prostredia a klimatických pomerov na formovanie myšlienkových paradigiem pokladáme za významný. Na podporu uvedeného uvedieme niekoľko historických, geografických a zemepisných poznámok.

Oblasť starej Číny tvorili dve navzájom odlišné územia: na severe boli sprašové územia, ktoré síce boli úrodné, ale príliš prepúšťali vodu. Južné územia naopak boli výrazne zavodnené a vystavované záplavám. Čínska kultúra vznikala podľa všetkého nie na území Veľkej nížiny, ale na sprašových terasách a horských chrbtoch na jej okraji. Trvalé osídlenie nížiny Žltej rieky

(Chuang-che) bolo v čínskej predhistórii znemožnené „náladovosťou“ riek a častými záplavami. Osídľovanie a využívanie tohto rizikového priestoru sa rozvíjali úmerne so zdokonaľovaním odvodňovacích a melioračných prác.

Klimatické podmienky spôsobovali, že čínska spoločnosť (a čínski vládcovia) už od dávnych čias museli čeliť každoročne sa opakujúcim záplavám Žltej rieky, museli riešiť problém vysušania mokrín a bažín a meniť ich na úrodné polia. Je nemožné kvantifikovať úsilie a obete starých Číňanov, kým z územia urobili to, čím je dnes – „z generácie na generáciu prekopávanú krajinu, ktorá je chránená hrádzami, križovaná kanálmi a cestami vyšľapanými v zemi, zavlažovaná z potokov a studní, rozdelená čistinkami ...“ (Fairbank, 1998, s. 21). Život v rozsiahlych povodňových oblastiach a charakter prírodného prostredia výrazne ovplyvnili (a v mnohom dodnes ovplyvňujú) celú čínsku kultúru. Už tu kdesi sa v porovnaní s európskou civilizáciou zakladal podstatný rozdiel v chápaní miesta prírody a prírodného prostredia v živote človeka a spoločnosti, čo následne výrazne ovplyvnilo spôsob kolektívneho spolunažívania aj samotných ľudí – v čínskej societe sa stalo nutnosťou podriadenie jedinca skupine a tá ako „jeden muž“ čelila všetkým prírodným pohromám. Živelnosť a nespútanosť prírodných síl a „pohltenosť“ človeka prírodou, vyjadrené v starom čínskom prísloví „*Nebo nás živí aj ničí*“, neumožnili tak, ako tomu bolo v európskom priestore, formulovať napr. antropocentrické či etnocentrické paradigmy. Na toto špecifikum poukázala aj M. Čarnogurská: „/.../ vo svojich nielen spoločenskovedných či filozoficko-antropologických, ale aj metafyzických odpovediach na základné svetonázorové otázky tradiční čínski filozofi odjakživa orientovali na krajne antiindividualistické a antiantropocentrické názorové postoje“ (Čarnogurská, 2006, s. 24).

Vzniku myšlienkových a filozofických systémov akcentujúcimi symbiotický a vyvážený vzťah spoločnosti a prírody (6. – 4. storočie pred n. l.) a ich akceptácii čínskou societou ako „štátneho učenia“ predchádzalo stáročné zhromažďovanie a zhodnocovanie skúseností z realizácie projektov, ktoré výrazným spôsobom zmenili podobu, ale aj funkcie obrovských území. V európskych podmienkach takéto aktivity nemali obdobu nielen čo sa týka ich rozsahu, ale aj zmobilizovanej masy ľudí a trvania samotnej akcie. Neporovnateľné výsledky dosiahli Číňania v technike a technológii zavodňovania (na severe) a odvodňovania (na juhu) – mnohé rozsiahle územia by bez týchto techník neboli osídlené a poľnohospodársky využiteľné. Odvodňovacie práce sú spájané už s mýtickým Veľkým Jü – zakladateľom legendárnej dynastie Sia¹ a prvého čínskeho štátneho systému. Bol to vraj Jü, kto na prelome tretieho a dru-

hého tisícročia pred našim letopočtom ukončil niekoľko rokov trvajúce záplavy tým, že vody odviezol do mora.

V priebehu vlastných dejín sa Číňania postupne naučili zovrieť rieky do hrádzi a tým chrániť polia pred záplavami. Životne dôležité to bolo predovšetkým vo Veľkej nížine, ktorá bola pravidelne ohrozovaná veľkou vodou Žltej rieky; jej ústie sa kvôli malému spádu a množstvu prinášaných nánosov neustále posúvalo a medzi jej najsevernejšou a najjužnejšou polohou je zaznamenaná vzdialenosť vzdušnou čiarou až 700 km (pozri Böttger, 1984, s. 43). Grandiózny projekt regulácie povodia Žltej rieky a jej prítokov a výstavba známeho terasovitého zavlažovacieho systému boli realizované v priebehu rekordne krátkeho času (počas jednej generácie). Ešte predtým čínski roľníci vyvinuli metódu ochrany nízko položených polí – obklopovali ich hrádzami, aby ich ochránili pred vysokou vodou. Budovanie hrádzi na brehoch riek sa neskôr uskutočňovalo pod štátnou kontrolou spájaním už existujúcich hrádzi okolo polí. Významný bol aj rozvoj závlahového poľnohospodárstva, ktorý sa na území starej Číny začal už v 1. tisícročí pred n. l. Výsledkom bolo vybudovanie celej siete kanálov v údoliach riek Chuang-che, Chuaj a Wej. Je logické, že v týchto podmienkach nadobudlo nesmierny význam pozorovanie počasia a všetkého, čo s ním súviselo. Už v dobe Šang² sú vedené systematické záznamy o klimatických javoch a z rokov okolo 650 pred n. l. pochádzajú písomné záznamy o pozorovaní tvarov mračen a iných atmosférických javov počas slnovratu a rovníkovej dennosti. Neskôr, v dobe Chan, bol dokonca zriadený zvláštny úrad pre pozorovanie a predpovedanie počasia a v dobe Sung už boli prístroje na meranie množstva zrážok, ktorých výsledky sa hlásili panovníkovi, aby bolo možné včas uskutočniť potrebné opatrenia pred hroziacimi povodňami (pozri Böttger, 1984, s. 181). Pre potreby vodnej dopravy sa budovali prieplavy – už začiatkom 5. stor. pred n. l. bol na východe Čchu vykopaný známy prieplav Chan-kou medzi riekami Chuaj-che a Jang-c (Simonovskaja – Jurjev, 1978, s. 23 – 24).

Starí Číňania neboli majstrami iba v boji so živelnými prírodnými silami. Pre potreby vlastnej bezpečnosti už v dobe Čou³ budovali okolo rozsiahlych území hlinené valy, obranné múry a hradby, ktoré sa neskôr pospájali, a tak okolo roku 220 pred n. l. vzniklo najväčšie opevňovacie zariadenie (Dlhý múr), ktorý sa tiahne 4800 km naprieč severnou Čínou od Žltého mora až do Kan-su.

Ak uvádzame tieto reálie, tak preto, aby sme naznačili širšie pozadie, ktoré ovplyvnilo formovanie neskorších viac-menej ucelených myšlienkových paradigiem. *Tým chceme zároveň dokumentovať, že úvahám o dynamic-*

¹ Dynastia Sia – pololegendárna, 20. – 18. st. pred n. l.

² Dynastia Šang, neskôr nazvaná Jin – 18.-11. stor. pred n. l.

³ Dynastia Čou – 11. – 3. stor. pred n. l., no najmä 7. – 3. stor. pred n. l. tzv. Východné Čou.

kej rovnováhe a „harmónii“ človeka a prírody predchádzali projekty, ktoré v čase ich realizácie dramaticky zasiahli do životného prostredia a museli byť pohromou pre vtedajšie ekosystémy. My máme tendenciu hodnotiť stav, ktorý sa ustálil až nasledovne, ktorý bol a je desiatkami generácií Číňanov vedome a cielavedome udržiavaný a nespomíname, že aj Číňania na začiatkoch výrazne ovlácali prírode svoje myšlienkové štruktúry (čo sa vyčíta práve európskej kultúre a tradícii). Východné paradigmy tak „ošetrujú“ nie vzťah spoločnosti a prvej prírody (pôvodnej, človekom nezmenenej), ale spoločnosti a tzv. kváziprírody, t. j. druhej prírody, ktorú tvoria človekom modifikované a vytvorené formy prírodného prostredia (ako také môžu byť označené aj pojmom „agrotechnické prostredie“). Táto príroda, na rozdiel od prvej, pôvodnej sa už nevyznačuje systémovou vlastnosťou stability a sebazachovania a jej existencia v konkrétnej forme vyžaduje nepretržitý regulujúci vplyv zo strany človeka. V opačnom prípade formy tohto prostredia degenerujú, strácajú nadobudnutú funkčnosť a podobu a zanikajú. Zachovanie týchto človekom vytvorených systémov a artefaktov do dnešných dní zaslúžene vzbudzuje obdiv a uznanie!

V čínskom prostredí rozhodujúcim energetickým faktorom udržiujúcim tieto systémy „druhej prírody“ v stave relatívnej rovnováhy bol roľník a jeho práca. Roľníci boli hlavnou produktívnou silou v čínskom spoločenstve, čo dosvedčuje aj skutočnosť, že agrárna otázka z hľadiska vnútropolitického bola ešte donedávna prioritnou. Tu sme svedkami určitého „historického paradoxu“. Čínska spoločnosť, založená dominantne na poľnohospodárstve, ktoré sa vo všeobecnosti vyznačuje radikálnymi a predovšetkým deštruktívnymi zásahmi do životného prostredia, sa dokázala po stáročia (fakticky až do dnešných dní) vyvíjať udržateľným spôsobom, zachovať priestor a vyhnúť sa migrácií do nových oblastí. Neprekvapuje, že práve roľníci a poľnohospodári boli tí „najpovolanejší“, aby „odhalili“ svet ako svet premien, vzniku a zániku, rytmov a cyklov, jednoty všetkého so všetkým. Na tomto mieste by sme mohli konštatovať, že skúsenosť starých Číňanov by sa nemala ničím líšiť od skúsenosti iných agrárnych kultúr. Napriek tomu okrem Číny všetky staré kultúry založené na agrárnom spôsobe života a intenzívnom využívaní pôdy práve uvedený spôsob života priviedol k zániku.

Na rozdiel od iných agrárnych kultúr vzorce správania sa starých Číňanov sa formovali v priestore, ktorý sa nevyznačoval takou rôznorodosťou (ako napríklad v Európe), čo výrazne limitovalo možnosti prežitia. Prejavilo sa to vo vytvorení veľmi pevných a stále dokonalejšie prepracovávaných vzťahov k pôde ako hlavnej živiteľke a garantovi prežitia. Pre východného človeka bytostne dôležitým bolo zistenie, že narušenie cykličnosti a vykročenie z kruhu nekonečných opakovaní môže mať pre spoločenstvo zničujúce následky, môže znamenať stratu relatívnej bezpečnosti a zdrojov

obživy. Tak upevnený svetonázor, ktorého pravdivosť verifikovali celé desiatky generácií prežitím na tom istom území, pre každé nové pokolenie odkazoval smernicu zotrvať pri ustálených a historicky overených vzorcoch správania sa. Obrábanie relatívne malých kúskov zeme s nasadením veľkého počtu ľudí a za pomoci výdatného hnojenia (exkrementmi všetkého druhu) vytvorili vzájomnú závislosť medzi hustotou obyvateľstva a intenzívnym poľnohospodárstvom – početná populácia vyžaduje intenzívne obrábanie pôdy a zároveň ho umožňuje. „Keď takéto hospodárstvo raz vzniklo, nadobudlo určitú zotrvačnosť a funguje ďalej stále rovnako“ (Fairbank, 1998, s. 23).

Neustály boj s prírodou určite nemohol stimulovať vznik obrazov sveta, v ktorých by človek vystupoval ako „prirodzená prírodná bytosť“ harmonicky spolužijúca s pôvodnou prírodou. Tento stav najstarší čínski myslitelia nachádzali v predhistorických mytologických obrazoch človeka a prírody, o ktorých informuje napríklad Lie-c'. Podľa týchto predhistorických mýtov niekedy za dávnych čias život človeka a prírody bol skutočne harmonický. Ľudia a zvieratá žili spolu a kráčali bok po boku. K zmenám v tejto harmonickej jednote a k jej narušeniu začalo dochádzať v dobách Piatich cisárov, mýtických vládcov, ktorí naučili človeka loviť a chytať ryby (cisár Fu-si), vyrábať poľnohospodárske náradie a obrábať pôdu (cisár Šen-nung), založiť oheň (cisár Suej-žen), budovať obydliá (cisár Jou-čcheo), stavať člny a variť ryžu (cisár Chuang-ti) a za vlády Troch kráľov (Jao, Šun a Jü) (pozri Tao, 1994, s. 181 – 182). Uvedená harmónia sa prejavovala aj v tom, že mnohí z bohov čínskeho Panteónu, ale aj niektorí mýtickí vládcovia mali „podvojnú“ podstatu – boli napoly ľudia a napoly zvieratá. Aj napriek tomu, že nevyzerali ako ľudia, boli im pripisované cnosti veľkých mudrcov a najväčšie zásluhy predovšetkým za sociálnu emancipáciu človeka, rozvíjanie jeho zručností a za víťazstvá v boji so živelnými prírodnými silami v prospech človeka. Je zaujímavé, že svoju dobu (približne 4. storočie pred n. l.) už Lie-c' pokladá za „zdegenerovanú“. Pôvodnú harmóniu obyčajný človek narušil tým, že zabudol, že božskí mudrci, ktorí dali tvary a inštrukcie všetkým zvieratám, vtákom, hmyzu, ale aj ľuďom, duchom a škriatkom, nenachádzali veľké rozdiely v myslení a inteligencii žijúcich druhov (pozri Lie-c', 1994, s. 74 – 75). Tvor mohol byť múdry ako človek, ale nemusel ako človek vyzeráť. Ľudia však na to zabudli a začali sa cítiť lepšie s tými, ktorí vyzerajú ako oni a k všetkému, čo ako oni nevyzerá, začali sa správať ako k cudziemu. „Hocičo, s kostrou dlhou šesť stôp, prednými končatinami inými, ako zadnými, s vlasmi na hlave, zubami skrytými v ústach, čo sa pri behu nakláňa dopredu, je nazývané „človek“, aj keď tento človek môže mať mozog zvieratá“ (Lie-c', 1994, s. 74). Človek sa dopustil osudovej chyby, keď začal hľadať múdrosť iba medzi tými, ktorí patria k tomu is-

tému druhu. Svojím správaním vyplašil zvieratá a tie vystrašené sa rozprchli a začali sa skrývať v úkrytoch a utekať do svojich skrýš, aby unikli predovšetkým ľudskému zlu.

Z uvedeného sa dá usudzovať, že vznik stavu odcudzenia a chápanie človeka už ako odcudzeného prírode je možné (podľa Lie-c') situovať do začiatku tretieho tisícročia pred našim letopočtom, t. j. do obdobia, kedy čínske obyvateľstvo začalo s intenzívnym pretváraním životného prostredia a so zhodnocovaním prvých skúseností z tejto činnosti. Trvalo niekoľko storočí, kým tieto aktivity, spôsob života a nahromadené skúsenosti našli oporu vo filozofickom odôvodnení a prírodnej kozmológii, ktorú rozvinul jeden z najstarších čínskych filozofov Lao-c'.

V učení o ceste Tao a jej energii Te Lao-c' vysvetlil svet ako Univerzum, ako nekonečné bytie, stále sa navracajúce, bez začiatku v čase – a preto aj bez Stvoriteľa -, obsahom ktorého sú dynamické a cyklické procesy vznikania a zanikania všetkých individuálnych obsahov a foriem. V tomto svete, v ktorom všetko so všetkým súvisí, sú všetky jednotliviny, vrátane človeka, podriadené ceste Tao a nachádzajú sa vo vzájomnej interakcii. Nie je to však forma biocentrizmu (biologickej či prírodnej nadradenosti človeku) – Zem až v konečnom dôsledku podmieňuje zákony Človeka (pozri Lao-c', 1993, s. 35). Nie je to však ani nadradenosť človeka prírode (antropocentrizmus), ale Tao-centrismus – nadradenosť Cesty (Tao) Nebu, Zeme a Človeku. TAO nie je božstvo, ale pojmovo nepostihnuteľný absolútny princíp, ktorým sa riadi všetko bytie. „Cesta Tao je vo všetkom, /.../ je prarodičkou desaťtisícich vecí“ (Lao-c', 1993, s. 14). Je nevyčerpatel'ná, „... zjednocuje svet do jedného celku, /.../ zdá sa byť spoločným predkom všetkého, otcom všetkých vecí“ (Lao-c', 1994, s. 27). Desaťtisíce vecí sa uskutočňuje v Podnebesí Cestou Tao nevypočítateľne a spontánne. Tao je ich kvintesenciou, je všadeprítomné, nič na tomto svete nie je mimo jeho pôsobenia (porovnaj Lao-c', 1994, s. 61; Lao-c', 1993, s. 31). Ale samotné osudy týchto vecí sú Tao ľahostajné: Nebo a Zem „netvorí z princípu ľudskosti“ (Lao-c', 1993, s. 15), „nie sú sentimentálne“ (Lao-c', 1994, s. 29), ani „ľudomilné“ (Čarnogurská, 1998, s. 4), zaobchádza s nimi všetkými, t. j. aj s človekom, ako so „slamenými psami“.

Aby bolo možné zachovať to, čo je, teda symbiotický vzťah s „druhou“ prírodou a tým aj životný priestor, bolo potrebné „zastaviť čas“, t. j. stimulovať vzorcu správania sa ľudí tak, aby neschádzali z cesty svojich predkov, aby sa vystríhali zmien v živote, znášali svoj údel a obeť (ako slamení psi) a nezasahovali do procesov. Pretože nielen „Cesta Tao sa vždy uskutočňuje nezasahovaním!“ (Lao-c', 1993, s. 47), ale ani Podnebesia sa nedá násilne zmocniť (Lao-c', 1993, s. 39) – Podnebesie sa usmerňuje samé od seba! (Lao-c', 1993, s. 47). Udržať si Podnebesie, to chce trvalo do ničoho nezasahovať!

(Lao-c', 1993, s. 62). „Nezasahovanie“ do procesov a chodu vecí však neznamenal úplné „nič-nerobenie“, ale dokonalé nasledovanie prirodzenosti (zásada *wu-wei*). Prípadné zasahovanie do procesov sa pripúšťalo pod podmienkou dodržania zásady „nevypovedateľnej prostoty“, t. j. bezžiadostivosti (Lao-c', 1993, s. 37).

Aj Lie-c', ktorý je považovaný za jedného z najvýznamnejších nasledovníkov Lao-c', písal: „Cesty sa človek nemôže zmocniť. Ani telo nikto nevlastní. Jeho tvar nám bol prepožičaný nebom a zemou“ (Lie-c', 1994, s. 66). Dokonalý Človek práve tým, že nezasahuje, nič neničí (Lao-c', 1993, s. 78).

Potrebné je však poznamenať, že dosiahnutý stav, ktorý dnešnou optikou často hodnotíme ako prejav vyspelej inteligencie, bol dosahovaný a udržiavaný nie širokým osvietenstvom, vzdelávaním a „vvedomelou skromnosťou“, ale slepým podriadením sa a rešpektovaním vonkajšej nevyhnutnosti, ktorá bola identifikovaná s Cestou Tao a jej tvorivou energiou Te.

„/.../ tí, čo správne postupovali Cestou Tao, neusilovali sa o to, aby bol ľud osvietený, ale ponechávali ho v jeho prirodzenej prostote.“

Veď ťažké je spravovať ľud, ktorý veľa mudruje! Pretože mudrovaním sa pri spravovaní zeme dospieva k jej vydrancovaniu“ (Lao-c', 1993, s. 79).

„Skoncuje s učenosťou a bude po starostiach!“ (Lao-c', 1993, s. 30).

Podobne ako Lao-c' ani Konfucius (551 – 479 pred n. l.) neveril v rozum jednoduchého ľudu a ani v jeho schopnosť získavať vedomosti: „Ľud je možné prinútiť, aby išiel určitou cestou, ale nie je možné ho prinútiť, aby pochopil prečo“ (cit. podľa Simonovskaja – Jurjev, 1978, s. 32).

Aj u Konfucia sa človek a jeho bytie chápali ako súčasť prírodného kolobehu, v ktorom existuje súvislosť medzi ľudským správaním a prírodnými procesmi. Problém však preniesol do roviny etickej a tajupnej „te“ dal podobu mravnej sily.

V kozmologických predstavách starých Číňanov o priamom a tesnom spolunažívaní človeka s prírodou bolo implikované presvedčenie, že každá zmena vo svete ľudí bude mať svoj ohlas vo svete prírodnom a naopak. Pôvodná čínska kozmológia však bola v období mohutných sociálnych pohybov a úpadku autority vládcov doplnená o ideu „mandátu Nebies“. Táto idea – rozvinutá Konfuciom – prezentovala vládcu (a vládnucu dynastiu) ako toho, komu bol udelený mandát Nebies a mal výlučný prístup k Nebu a nebeským duchom. Garantom „kvality“ vládnutia panovníka mala byť jeho mravná sila („te“), ktorú splodilo Nebo (Hovory Konfuciovy, 1940, s. 67) a ktorá má podobu „strednej cesty“ (Lao-c', 1993, s. 57).

V praxi to malo znamenať, že všetky činy cisára mali byť v súlade s Poriadkom, ktorý nie je súhrnom smerníc a inštrukcií pre ľudské správanie, ale je priamo totožný s Poriadkom prírody. Manifestáciou Poriadku

boli zmeny opakujúce sa s nevyhnutnou pravidelnosťou (napríklad striedanie ročných období). Nebesa sa stali symbolom Poriadku a chcú Dobro. Narušenie tohto Poriadku človekom malo za následok aj poruchy v prírode. Preto panovník ako „syn Nebies“ zodpovedal nielen za spoločenské pohyby a blaho svojich poddaných, ale aj za zmeny, ktoré mali pre roľnícke obyvateľstvo životný význam. Jeho povinnosťou bolo každoročne vydávať kalendár, v ktorom boli predpovedané rozhodujúce aktivity a udalosti – začiatok orby a sejby, zber obilia, počasie, prípadné suchá, povodne ... Číňania verili v magickú silu kalendára a veštieb, a preto nepredvídané udalosti – katastrofy, zemetrasenia, hladomory, „neplánované“ povodne, či dokonca „neohlásené“ objavenie kométy pokladali za dôsledok chybného kalendára, za ktorý v plnom rozsahu zodpovedal panovník. Tieto prírodné úkazy sa chápali ako narušenie Poriadku, ako príznak toho, že „morálna sila“, „etnosť“ (te) dynastie, t. j. magická prirodzenosť, ktorá preniká celý Vesmír a udržiava ho v harmónii slabne, že Nebesa sa od vládnucej dynastie odvracajú a že cisár sa svojim konaním pripravuje o mandát Nebies. „Zlatý vek“ na svete môže navodiť len panovník, ktorý iba svojou „morálnou silou“, mravnou dokonalosťou zabezpečí kolobeh sveta, dá ľuďom mier a obnoví stranú dynamickú rovnováhu (strednú cestu). Na rozdiel od učenia Lao-c' konfuciáncom (rady ktorých tvorili predovšetkým úradníci a štátny aparát) sa podarilo s veľkým úspechom presmerovať zásadu wu-wej (nezasahovania) na oblasť sociálnu a vládcov a predstaviteľov štátu povýšiť na „nedotknuteľné“ autority, čím významne prispeli k vytvoreniu jedného z najúspešnejších konzervatívnych systémov. V tomto spoločenskom systéme existencia obyčajného človeka nadobudla formu „agnostického bytovania“, absolútneho nasledovania tzv. prirodzenej povahy vecí a vzorcov správania sa predchádzajúcich generácií bez ich racionálneho zhodnotenia, prijímania každej životnej skúsenosti a nariadenia „syna Nebies“ bez reptania a odporu, čo európska kultúra nepoznala ani v obdobiach najväčšieho kultúrneho útlaku. V podmienkach vyžadovanej pasivity a nezasahovania taoizmus ako pôvodne prírodné kozmologické učenie s prvkami živej dialektiky, ktorý sa doteraz v svojich filozofických špekuláciách sústredil na vzťah človeka a prírody, presmeroval pozornosť človeka na poznanie seba samého, na ovládanie vlastnej vnútornej energie, s presvedčením, že iba dokonalou vierou si dokáže podrobiť ostatné veci.

V situácii, kedy si uvedomujeme, že svetová civilizácia pri riešení problémov životného prostredia stojí pred bifurkačným bodom (ak nie celá, tak určite v euroatlantickom priestore), je ťažké predvídať, akým smerom sa bude uberať vývoj v čínskej spoločnosti. Tá začala prechádzať zložitým procesom premien už v posledných dvoch storočiach, kedy v rôznych smeroch a aspektoch začala reagovať na reálne vplyvy (svetoná-

zorové, vedecké, umelecké) „Západu“. Tieto vzory však boli vo väčšine modifikované a prijímané v podobe, ktorá zásadne nenarúšala vnútornú koherenciu prevládajúcich filozofických a svetonázorových paradigiem. V posledných dvoch-troch desaťročiach však čínska spoločnosť zareagovala na globalizačné výzvy a to, čo z pohľadu globálne a environmentálne uvažujúceho Európana sa dnes javí inšpirujúcim, stráca u veľkej časti čínskej spoločnosti hodnotový význam. Čína sa vydala na cestu industrializácie, prekonáva pôvodné myšlienkové paradigmy, ktoré boli v priebehu viac ako štyroch tisícročí verifikované prežitím kultúry a do popredia vyzdvihuje hodnoty a vzorce správania, ktoré v európskom prostredí je snaha prekonať, resp. presmerovať, a to aj za pomoci „vzorov z Východu“. Jemná dynamická rovnováha medzi čínskou spoločnosťou a životným prostredím sa narúša, „nevypovedateľná prostota“ a bezžia-dostivosť sú nahradzované žiadostivosťou a úžitkom (základnými kategóriami scenára európskeho vývoja), vzorce správania nadobúdajú nie-cyklickú podobu, zreteľná je nástupníckosť a smerovanie niekam, t. j. von z kruhu nekonečných opakovaní. Čínska spoločnosť zareagovala na výzvu štátu, ktorý si z minulosti zachoval autokratickú formu a modernizáciu vníma ako „národný program“. Odznelo to aj z tribúny Konferencie o klimatických zmenách v decembri 1997 v Kjóto, kde vedúci čínskej delegácie označil ekonomický rozvoj a spolu s tým odstránenie chudoby za podstatné priority Číny (pozri Moravčík, 1997, s. 27). Bilancovanie uplynulých 15 rokov jednoznačne potvrdzuje túto orientáciu!

Obavy vzbudzuje, že Čína tento cieľ dosahuje pomocou „európskeho inštrumentária“, ktoré v konečnom dôsledku nasmerovalo spoločnosť v euroatlantickom priestore k neudržateľnému spôsobu života. Už teraz začína byť zjavné, že nekritické prijatie tohto inštrumentária nasmeruje túto kultúru k ekologickej katastrofe so všetkým, čo k nej patrí – odlesňovanie, erózia pôdy, znečistenie prostredia, odpady, a to všetko s doteraz nevídaným počtom aktérov, ktorých počet prevyšuje 1,3 miliardy. O dopadoch na „glób“ sa zmieňovať je zbytočné! Veď okrem toho, že Čína je hneď po USA na druhom mieste čo sa týka tvorby HDP, že dlhodobo vykazuje najvyššie tempá ekonomického rastu, už teraz produkuje v absolútnej hodnote najväčšie množstvá CO₂. Podľa poslednej prognózy OECD Čína predbehne USA a stane sa najväčšou svetovou ekonomikou už v roku 2016 a do roku 2060 by podiel Číny spolu s Indiou na globálnom hrubom domácom produkte (HDP) mal vyskočiť z 24 % v roku 2011 na 46 %⁴. Chce sa však veriť, že dnešné generácie Číňanov už neobmedzované v racionalizácii vlastnej skúsenosti a stá-

⁴ Pozri: <<http://www.oecd.org/newsroom/balanceofeconomicpowerwillshiftdramaticallyoverthenext50yearsays-oecd.htm>>.

ročných skúseností svojich predkov, zhodnotia nielen ju, ale aj skúsenosť z euroatlantického priestoru a zachovajú všetko, čo je v tradičnej čínskej kultúre progresívne a životaschopné. Je toho veľa, čo by malo ostať aj naďalej súčasťou čínskej národnej kultúrnej prítomnosti a inšpiráciou pre iné kultúry. Bolo by tragédiou, keby Európa sa stala ochrancom čínskych tradícií.

Literatúra:

Balance of economic power will shift dramatically over the next 50 years, says OECD.

Dostupné na internete:

<<http://www.oecd.org/newsroom/balanceofeconomicpowerwillshiftdramaticallyoverthenext50yearssaysoecd.htm>> [10/11/2012].

BÖTTGER, W.: Kultura ve staré Číně. Praha: Panorama 1984.

ČARNOGURSKÁ, M.: Môže dôjsť v ontologickom procese bytia Univerza k stavu „konečného zavŕšenia“?. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešov: FF PU 1997. ČARNOGURSKÁ, M.: Človek a jeho životné prostredie cez optiku taoistickej filozofie prírody. In: Životné prostredie. R. 1998, č. 2., Dostupné na internete: <<http://www.seps.sk/zp/casopisy/zp/1998/zp298/carnogur.htm>> [8/9/2012].

ČARNOGURSKÁ, M.: Civilizácia, ktorá nevstupuje do 21., ale do 61. storočia. Čína prežíva svoju renesanciu. – In: Slovo. Roč. III, číslo 1, 3.-9. január 2001, s. 4 – 5.

ČARNOGURSKÁ, M.: Význam klasických čínskych ontologických názorov v globálnom filozofickom kontexte cez prizmu európskych a čínskych vzájomných filozofických vplyvov od minulosti až dodnes. In Marina Čarnogurská a kol.: Čínske odpovede aj na naše nezodpovedané filozofické otázky. Bratislava: KALLIGRAM 2006.

FAIRBANK, J. F.: Dějiny Číny. Praha: Lidové noviny 1998.

FOUCAULT, M.: Slová a veci. Archeológia humanitných vied. Bratislava: Kalligram 2000.

Hovory Konfuciovy. Preklad V. Lesný, J. Průšek. Praha 1940.

LAO-C': O Ceste Tao a Jej tvorivej energii Te. Preklad M. Čarnogurská, E. Bondy. Bratislava: HEVI 1993.

LAO-C': Tao-Te-Ting. Preklad F. H. Richard. Bratislava: CAD Press 1994.

LÉVI-STRAUSS, C.: Myšlení přírodních národů. Praha: Duaphin 1996.

LIE-C': Klasická kniha o dokonalé prázdnotě. In: Tao. Výbor z klasických taoistických spisů. Bratislava: CAD PRESS 1994.

MORAVČÍK, L.: Japonsko: Konferencia o klimatických zmenách. Al Gore nenadchol. In: Pravda, 10. 12. 1997, s. 27.

SIMONOVSKAJA, L. V. – JURJEV, M. F.: Dějiny Číny od nejstarších dob do současnosti. Praha: Svoboda 1978.

TAO: Výbor z klasických taoistických spisů. Bratislava: CAD PRESS 1994.

Štúdia je čiastkovým výstupom riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0789/11 Občianske kompetencie ako súčasť kľúčových kompetencií žiaka strednej školy.